Jelínek, M. *Pojetí stylu u pražských strukturalistů.* ČL 40, 1992, s. 209–216.
Jelínek, M. *Problematika definice pojmu „styl".* Stylistyka I, 1992, s. 15–26.
Jelínek, M. Stylistika. *In Příruční mluvnice češtiny.* Karlík, P. – Nekula, M. – Rusínová, Z. (eds.). 1995; 2., doplněné vyd., Praha: NLN 1996, s. 701–731 (*Pojem stylu*).
Kořenský, J. a kol. *Komplexní analýza komunikačního procesu.* České Budějovice: Ped F 1987.
Kořenský, J. *K vzájemným vztahům a vývoji základních pojmů pražské školy.* SaS 52, 1991, s. 106–112.
Kořínek, J. M. *O jazykovém stylu.* SaS 7, 1941, s. 271–278.
Kraus, J. *K sociolingvistickým prvkům ve funkční stylistice.* SaS 32, 1971, s. 271–278.
Kraus, J. *Úvod do stylistiky pro informační pracovníky.* 3. vyd. Praha: ÚVTEI 1987, zvl. s. 7–16 (*Základní vývojové linie stylistiky*).
Krčmová, M. O místo stylistiky v rámci věd o jazyce. In Damborský, J. (ed.). *Jazykověda. Lingvistika.* Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity č. 2, 1994, s. 15–22.
Krčmová, M. Stylistika. In Pleskalová, J. aj. *Kapitoly z dějin jazykovědné bohemistiky.* Praha: Academia 2007, s. 296–335.
Macurová, A. – Mareš, P. *Jazyk, styl, smysl – a stylistika.* SaS 54, 1993, s. 279–286.
Martincová, O. aj. *Nová slova v češtině.* 1. a 2. díl. Praha: Academia 1998 a 2004.
Mathesius, V. *Funkční linguistika.* SaS 6, 1940, s. 112.
Mathesius, V. *Jazyk, kultura, slovesnost.* Praha: Odeon 1982, zvl. s. 92–146 (*Řeč a sloh*).
Miko, F. *K výrazovej koncepcii štýlu.* SlavPrag 26, 1987, s. 23–29.
Mistrík, J. *Štylistika.* Bratislava: SPN 1985, 3. vyd. 1997, zvl. s. 7–40 (*Úvod*).
Mluvnice češtiny. 1.–3. díl. Praha: Academia 1986, 1986, 1987.
Skubalanka, T. *Czy można mówić o istneiniu systemu stylistycznego?* Stylistyka I, 1992, s. 27–38.
Skubalanka, T. *O definicjach stylu.* Stylistyka IV, 1995, s. 7–23.
Slavica Pragensia 21. Praha: UK, AUK 1987.
Sowinski, B. *Deutsche Stylistik.* Frankfurt am Main, 1972, zvl. s. 12–30 (*Der Begriff des Sprachstils*).
Styl? Moje dzisiejsze rozumienie stylu. Diskuse v časopise Stylistyka IV, 1995, s. 223–329. Z českých lingvistů a literárních vědců se v diskusi vyjádřili: M. Červenka, S. Čmejrková, F. Daneš, K,. Hausenblas, B. Hoffmann, J. Hoffmannová, J. Chloupek, M. Jelínek, J. Kraus, M. Krčmová, A. Macurová, P. Mareš.
Trávníček, F. *O jazykovém slohu.* Praha 1953.
Trávníček, F. *O vyučování slohu.* Praha 1943.
Trost, P. *K obecným otázkám stylu.* SaS 16, 1955, s. 15–17.

3. Počátky vývoje novočeské stylistiky (a místo Jungmannovy Slovesnosti v ní)

Významné místo v dějinách českého jazyka, literatury, ale i stylu přísluší Josefu Jungmannovi, především jako tvůrci jazykového programu tzv. druhé generace národního obrození. Vzhledem k tématu této knihy se zaměřme na rozsahem nejmenší z jeho tří základních děl (Slovník česko-německý, Historie literatury české, Slovesnost), na jeho Slovesnost – vyšla jako první z nich (r. 1820) pod názvem Slovesnost aneb Sbírka příkladů s krátkým pojednáním o slohu. Jak naznačuje název, převládala v ní část příkladová (antologie), jež měla po teoretických výkladech (jimž se právem vytýká nepůvodnost, cizí vlivy, zvl. německé vedle antických) představit všechny literární slovesné druhy včetně nejnáročnějších, a to prozaických i básnických (jako hymny, ódy, elegie).

Vydání Slovesnosti bylo podníceno Jungmannovou učitelskou činností – vyučoval češtině na gymnáziu nejprve v Litoměřicích (od r. 1800 – tam i v biskupském semináři od r. 1806) a později i v Praze – ostatně byl první, kdo na střední škole češtině vyučoval. Slovesností chtěl nepochybně vyučovat příkladem, jako vzor sloužily ukázkové texty.

Slovesnost bývá považována za první naši učebnici literární výchovy (F. Vodička 1960), avšak jak dále ukážeme, Slovesnost má daleko významnější postavení v kontextu české filologie, a to i jazykovědné.

Jungmann svůj původní spis, který se dedikací jasně hlásí k tomu, že byl napsán z výchovných důvodů, k prospěchu „vlastenecké mládeže", důkladně přepracoval a rozšířil, spis pak vyšel r. 1845 (z něho citujeme) se změněným podtitulem Slovesnost aneb Náuka o výmluvnosti prozaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané i vázané řeči.

Co míní Jungmann výmluvností? Definuje ji hned na s. 1 jako „spůsobnost myšlénky své dobře pronášeti", zároveň ji vymezuje ve vztahu k mluvě: „výmluvnost všecka na mluvě se zakládá" (s. 2), obě pak „jsou částky slovesnosti neb slovesných umění" (s. 1). Vedle termínu mluva uvádí v závorce jako synonymum slovo jazyk, tudíž neodlišuje jazyk a řeč. Za nejvyšší zákon výmluvnosti pokládá správnost, ovšem jí nemíní správnost v našem slova smyslu (shodu s kodifikovanou normou), ale „piš a mluv tak, aby duši všestranně zadost učinil a mysl spokojil, což tím se dovede, když, co psáno a mluveno, zřejmě obnáší pravdu, krásu a dobrotu, čili zřetelnost, líbeznost a mocnost" (s. 35).

Nauka o výmluvnosti má u Jungmanna čtyři „částky": nalézání, pořádání, proslovení a přednášení. Jejich obsah lépe vynikne, uvedeme-li synonymní latinské výrazy (umístěné u Jungmanna v závorkách): inventio, dispositio, enunciatio a pronunciatio. K třetí částce se řadí myšlení, slova a jejich spojení a sloh, tj. „spravení celého spisu neb řeči" (s. 58). Na další straně pak přesněji vymezuje **styl** (stylus) takto: „Sloh jest pojmův mysli píšícího a věcem psaným přiměřené vybrání a spojení." Můžeme říci, že pozdější úzké pojetí slohu běžně uplatňované ve školských příručkách (převzaté z České mluvnice od A. Jedličky) jako způsob výběru, využití a uspořádání jazykových prostředků je předznamenáno už u J. Jungmanna. Jungmann však měl pravděpodobně na mysli i obsah výraziva, to však v pozdějších definicích chybělo. Zvláště si všimněme Jungmannova požadavku **přiměřenosti**, jenž je v současné stylistice jedním ze základních; v našem chápání jde o přiměřenost (adekvátnost) funkci a situaci.

V dané souvislosti nás nezajímají prameny, z nichž Jungmann nepochybně čerpal; antické, ale i některé německé prameny sám v knize přímo jmenuje, anebo je někdy snadno, jindy nesnadněji, čtenář identifikuje. Pro nás je podstatná návaznost – nenávaznost následujících generací na Jungmanna bez ohledu na původnost – nepůvodnost jeho myšlenek.

Zřejmá je přímá linie od Jungmanna k mladším generacím v oblasti literárněvýchovné, resp. literárněvědné, neboť text Slovesnosti se většinou přímo neobrací na učitele či na žáky, i když je jim věnován, ale vykládá samu podstatu literárních jevů. Odkazy metodické jsou ojedinělé (např. s. 54 a 55).

Pohled na Slovesnost jen jako na východisko literární teorie s teorií verše a novočeské literární výchovy je pohled úzký, a to i tehdy, zahrneme-li k nim i teorii uměleckého

překladu. Už ve Vyučování slohu (1985) jsme konstatovali, že Slovesnost „je vlastně první novočeskou stylistikou" (s. 20). Od Jungmannovy Slovesnosti vede cesta k novodobé české rétorice, ke stylistice a k teorii vyučování slohu, a nakonec i k teorii komunikace. Přitom jsme si vědomi, že starší vymezení a členění disciplín neodpovídá současnému stavu.

Rétorika bývala chápána jako teorie a praxe jazykové komunikace (viz Kraus, 1981), tedy velmi široce, také hranice – i později – mezi stylistikou a literární teorií byly značně prostupné.

Jungmannova Slovesnost, užívána na středních školách, nejenže vychovala celé generace české inteligence, ale také předznamenala budoucí literárněteoretické a slohové výklady. Jak jsme již uvedli, ještě za první republiky, ve 30. letech, příručky literární teorie obsahovaly teorii stylistickou, např. Teorie literatury pro vyšší třídy středních škol K. Olivy nebo Menšíkův Úvod do poetiky pro vyšší třídy středních škol českých. Obě příručky – stejně jako Hallerova Slohová čítanka – spojovaly problematiku stylistickou a literárněvědnou.

Jiří Haller navíc didakticky látku rozpracoval a pořídil návody k rozboru textu. Tato situace zůstala v české stylistice a literární teorii až do 40. let; tehdy ještě vycházely jmenované příručky. Teprve J. V. Bečka svými studiemi (hlavně z konce 40. a 50. let) vymezil sloh i s jeho místem ve vyučování češtině.

Jungmann liší **trojí výmluvnost**: **prozaickou**, **básnickou** a **řečnickou**, rozlišuje tedy vlastně tři základní styly, jejichž podstatné **„jakosti"**, vlastnosti jsou: **světlost, líbeznost** a **mocnost**. Tato triáda odpovídá třem duševním mohutnostem: poznávací nebo představovací, cítící a žádací nebo snažící; jim pak odpovídají jejich účinky: ponětí (představy), city a žádosti (snahy, chuti). Poznávací mohutnosti odpovídá ve slohu světlost; líbezností se dosáhne působnosti na city (prostřednictvím obraznosti řeči, rozmanitostí, novostí a skladností); mocnost znamená zaměření řeči na posluchače a čtenáře. Z řečeného vyplývá, že v próze převažuje světlost, v básnictví líbeznost a v řečnictví mocnost, avšak zároveň v každém druhu projevu jsou do jisté míry obsaženy i ostatní „jakosti". Základem stylové klasifikace je Jungmannovi tedy **trichotomie**. Tři základní styly dále dělí podle látky, event. oblastí užití (např. řeči duchovní a světské), a podle formy.

Triádu zachovává Jungmann i ve své další **klasifikaci stylu, na nižší, prostřední** a **vyšší** (vznešený). V tomto případě – zdá se – rozhodujícím kritériem je společenské hodnocení. Třebaže jde o klasifikaci neidentickou s výše uvedenou, lze říci, že k vyššímu stylu se řadí básnictví, svou nevšedností a výjimečností; prostřední styl se uplatňuje jak v próze, tak v řečnictví, ale i v básnictví; k stylu nižšímu, max. k prostřednímu, náleží např. úřední dopis (pro svou všednost, obvyklost, běžnost). Je zřejmé, že faktorem pro rozlišování stylů je v daném případě míra společenské prestiže, společenské vážnosti, a to bez ohledu na závažnost tématu. Pro začlenění projevu do vyššího stylu bylo rozhodující pravděpodobně mínění, zda text splňuje požadavky náročnosti. Ty nebyly ovšem přesně specifikovány. Nepochybně roli hrála nejen míra dodržování, ale i míra a způsob překračování kánonu daného tradicí, neboť novosti přisuzuje Jungmann pozitivní vliv na to, jak dosáhnout líbeznosti. Proto máme pochybnosti o neomezené platnosti Hausenblasova výroku: „Nejsou pro vyšší styl charakteristické neologismy, neboť nevyhovují zdůraznění jeho tradiční vázanosti" (1996, 92). Zároveň je

pravděpodobné, že vágnost požadavků přispěla k tomu, že vertikální jungmannovská klasifikace byla v pozdějších letech opuštěna a nahrazena klasifikací opřenou o objektivní kritéria.

Je třeba říci, že stylistika až do 30. let 20. století existovala převážně jen jako praktická disciplína. Základ **stylistické teorie** se rodil u **Pražské školy**, a to ve statích B. Havránka a V. Mathesia (viz sborník Spisovná čeština a jazyková kultura, 1932).

Pozdější vývoj šel v lingvistice i literární vědě cestou dezintegrace, tak se konstituovala stylistika jako samostatná lingvistická disciplína procesem zahájeným ve 30. letech a vrcholícím v 50. letech 20. století (stylistickou konferencí r. 1954), zatímco praktická rétorika přestala být na školách pěstována (ve 40. letech 20. stol.) a teoreticky propracovávána. Teprve v posledních třech čtyřech desetiletích oživuje zájem teoretický (zvláště zásluhou Jiřího Krause) o rétoriku jako nauku o umění řečnit (tedy jako součást teorie jazykové komunikace), ale i zájem praktický: umět řečí přesvědčit a získat adresáta.

Jaký byl vzájemný **vývoj rétoriky** a **stylistiky?** Na tomto místě pouze konstatujme, že se jejich vztah postupem doby obrátil. Jestliže rétorika zahrnovala původně i stylistiku, pozorujeme od 18.–19. století opačný jev; jednotlivé stylistiky, event. literární teorie, vykládaly i rétoriku (Kraus, s. 121–122).

Třebaže vývoj stylistiky od 30. let 20. století šel jiným směrem, totiž cestou rozpracovávání funkčních stylů, nelze říci, že by myšlenka o stylu nižším, prostředním a vyšším byla zcela zapomenuta. Tato **vertikální klasifikace** jako celek byla strukturní stylistikou opuštěna – objevovala se jen nahodile jako doplněk jiné klasifikace, mluví se o vyšším, nižším stylu v souvislosti s určitými projevy (např. u slovenského stylistika J. Mistríka a J. V. Bečky) – a nahrazena klasifikací horizontální, podle cíle a způsobu projevu (B. Havránek, 1932). Dodnes však zůstává jungmannovská triáda zachována při rozlišování jazykových prostředků z hlediska slohového na hovorové – považované za stylově nižší, neutrální (základní) a knižní – pokládané za slohově vyšší, aniž je v tom obsaženo hodnocení ve smyslu pozitivní × negativní. Triáda se uplatňuje stále v oblasti ortoepie, přitom se její tři stylové vrstvy označují jako běžná, základní (neutrální), pečlivá (jevištní).

Kromě toho K. Hausenblas (1973) do jisté míry oživil starou myšlenku vertikálního **členění stylu** na **vysoký – střední – nízký** a obrátil se tak k starší lingvistické tradici, k odkazu J. Jungmanna a jeho Slovesnosti. Návrat k vertikální klasifikaci zaznamenaly i středoškolské učebnice M. Čechové a kol., když ve 4. dílu (2003) zařadily kapitolu Stylová příslušnost jazykových projevů k vyššímu nebo nižšímu stylu.

V klasické studii Havránkově Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura najdeme rozpracovaný Jungmannův požadavek „světlosti" stylu, třebaže výrazu světlost nepoužívá. Píše, že u jazyka běžného styku jde o srozumitelnost, v „jazyce pracovním" (administrativním, obchodním, novinářském apod.", s. 50) jde o určitost výrazů, v jazyce vědeckém o přesnost. V jmenované studii je rozpracována i jedna z cest, jak dosáhnout líbeznosti. (Podle Jungmanna k ní vede obrazná mluva, rozmanitost, novost a „skladnost", s. 60). B. Havránek neobvyklé „disautomatizované" užití jazykových prostředků, jež připisuje jazyku básnickému, označuje za **aktualizaci** a jí připisuje místo v jazyku básnickém a esejistickém.

V Slovesnosti si nelze nepovšimnout toho, že si její autor uvědomoval rozmanitost forem v souvislosti s látkou projevu a v závislosti na **činitelích**, jež funkční stylistika označuje jako **slohotvorné** / stylotvorné; např. zřetel k adresátovi se uplatňuje při psaní dopisu (listu) – autor dává pisateli napomenutí, že je třeba mj. dbát na to, komu a co píšeme, má na mysli zřetele pragmatické (propracovávané pragmalingvistikou, resp. teorií komunikace až v posledním období), totiž uvědomuje si, že řeč má vést k přemluvení, k získání čtenáře nebo posluchače. Vedle objektivních činitelů si byl Jungmann vědom i existence a vlivu subjektivních faktorů na styl, totiž povahy, vloh a vzdělání píšícího.

Poznamenáváme na okraj, že Jungmann se zaměřoval především na **sloh psaný** (ostatně donedávna celá česká stylistika), jen tu a tam se u Jungmanna uplatňoval zřetel k mluvené formě; viz jeho členění výmluvnosti v oblasti prózy na sloh učebný, předmětní (popisovací i vypravovací), listovní, jednací, rozmlouvání a samomluvu (máme samozřejmě na mysli dva posledně uvedené druhy).

J. Jungmann ve své podrobnější klasifikaci tří druhů projevů vlastně začal rozpracovávat formy projevů známé z novější, především didakticky orientované stylistiky jako **slohové útvary** a **postupy**, zvláště „popsání" a vypravování – postihl i jejich rozdíly a jejich podskupiny. K vypravování však řadil životopis a charakter (obraz člověka). Ve 20. století propracovali tyto formy po J. V. Bečkovi K. Svoboda (1965 a 1977) a M. Čechová (1985) ve svých lingvodidaktických pracích a spolu s nimi K. Hausenblas v učebnicích a v metodických příručkách k nim vydaných (70.–80. léta).

Slovesnost se zabývala i kompozicí a výstavbou textu; tak např. Jungmannem prezentovaná myšlenka o začátku, středu a konci projevu byla propracovávána v 2. polovině 20. století slovenským lingvistou L´. Novákem (1969) a je běžně aplikována ve školské stylizační praxi při řízení produkce (event. reprodukce) žákova projevu.

Ve Slovesnosti nalezneme tedy naznačené, později propracované etapy produkování jazykového projevu (viz K. Hausenblas, 1971, a M. Čechová, 1985). Jak jsme už vpředu sledovali, Jungmann počítá s nalézáním (tématu), jazykovým (u)spořádáním a „proslovením" (stylizací), ale objevíme u něho už i etapu přednášení (zveřejnění), a tedy i působení na adresáta, tj. etapu, kterou se nezabývá stylistika, ale která přináleží mj. do okruhu zájmů i teorie jazykové komunikace a rétoriky. Z předchozího je zřejmé, že Jungmann slovesnost chápal široce, ve smyslu teorie verbální komunikace, včetně naznačeného zřetele k adresátovi.

Návaznost české stylistiky, rétoriky i teorie jazykové komunikace na Jungmannovu Slovesnost je nepochybná. Jde o dílo, které bezprostředně působilo mnoho desetiletí na výchovu české inteligence a další desetiletí pak ještě přetrvával její zprostředkovaný vliv na autory vzdělávacích příruček. Přes určitý odklon pozdějších generací od jungmannovské teorie, přes její překonání novějšími směry lze snad říci, že Slovesnost předznamenala další vývoj řady filologických disciplín.

LITERATURA:

Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha: Academia 1979.

Bečka, J. V. *Úvod do české stylistiky.* Praha: R. Mikuta 1948.

Čechová, M. *Vyučování slohu.* Praha: SPN 1985.

Čechová, M. – Styblík, V. *Didaktika češtiny.* Praha: SPN 1989.

Čechová, M. Jungmannova Slovesnost a vývoj české stylistiky. In *Odrodzenie narodowe w Czechach i na Slowacji.* Kraków: Wydavnictvo Uniwersytetu Jagellońskiego 1999, s. 201–206.

Čechová, M. – Kraus, J. – Styblík, V. – Svobodová, I. *Český jazyk pro střední odborné školy.* 4. díl. Praha SPN, a. s., 2003.

Haller, J. *Slohová čítanka pro vyšší třídy středních škol.* 2. část. Praha: 1948 (dotisk).

Hausenblas, K. *Od tvaru k smyslu textu.* Praha: FF UK 1996.

Havránek, B. – Jedlička, A. *Česká mluvnice.* Praha: SPN 1960, 6. vyd. 1988.

Jungmann, J. *Slovesnost.* 2. vydání. Praha: 1845.

Hubáček, J. *Jungmannova Slovesnost a vyučování slohu.* Hradec Králové: Ped F 1972.

Kraus, J. *Rétorika a řečová kultura.* Praha: Karolinum 2004.

Kraus, J. *Rétorika v dějinách jazykové komunikace.* Praha: Academia 1981.

Kraus, J. *Rétorika v evropské kultuře.* Praha: Academia 1998.

Krčmová, M. Stylistika. In Pleskalová, J. aj. *Kapitoly z dějin jazykovědné bohemistiky.* Praha: Academia 2007, s. 296–335.

Menšík, J. *Úvod do poetiky pro vyšší třídy středních škol českých.* 2. vydání, Praha: 1948.

Mistrík, J. *Štylistika slovenského jazyka.* Bratislava: SPN 1969.

Mistrík, J. *Štylistika.* Bratislava: SPN 1985, 3. dopl. vyd. 1997.

Novák, L. *Axiomatika semiológie lineárních útvarov.* Bratislava: Slavica Slovaka 4, 1969, s. 18–34.

Oliva, K. *Teorie literatury pro vyšší třídy středních škol.* Praha: 1947 (dotisk).

Spisovná čeština a jazyková kultura. Praha: Melantrich 1932.

Svoboda, K. *Metodika vyučování českému jazyku a slohu.* Praha: SPN 1965.

Svoboda, K. *Didaktika českého jazyka a slohu.* Praha: SPN 1977.

Vodička, F. Josef Jungmann. In *Dějiny české literatury II.* Praha: Československá akademie věd 1960.

4. Základní pojmy funkční stylistiky, jejich vztahy a vývoj

Vznik a vývoj české funkční stylistiky souvisí v prvních etapách s jmény V. Mathesia a B. Havránka. V. Mathesius už ve své první významné studii O potenciálnosti jevů jazykových (1911, přetisk 1970) věnuje pozornost mj. také stylovým jevům. Právě teorie potenciálnosti napomohla autorovi rozřešit vztah mezi jazykovědou a stylistikou. „Stylistika neliší se od jazykozpytu materiálem, nýbrž cílem". V této době Mathesius pojímá **styl** jen jako jev **individuální**: „Zkoumá stylistika konkrétní díla literární, aby určila, jak daného materiálu jazykového užito bylo k vytvoření individuálního díla uměleckého. Rozbor stylistický je tedy vždy obrácen k individualitě a může nanejvýš rozšířit svá bádání na individualit několik ... Nikdy však nemůže se stylistika zabývati celým společenským celkem ..." (1970, s. 24).

V pozdějších pracích (1942, přetisk 1966) už V. Mathesius neomezoval stylistiku na zkoumání individuálních stylů; vedle nich uvažoval o stylech nadindividuálních. Chápal tedy styl šíře – vyděloval řadu tzv. funkčních slohů (tj. útvarů) téměř shodně s B. Havránkem, v obecné rovině vymezil **funkce jazyka**: funkci prostěsdělnou, výrazovou a formulační (k tomu viz K. Hausenblas, 1970).

Všimněme si základního pojmu, který dal české stylistice rozlišující přívlastek, pojmu **funkce**. Funkcí ve stylistice se rozumí záměr, který sleduje autor, popř. účel, kterému projev slouží, cíl, který se projevem sleduje, event. zahrnuje i prostředek. Pojem funkce však nebyl v prvním půlstoletí existence české funkční stylistiky přes-